

LEGISLACIÓ HISTÒRICA DE LA FAMÍLIA CATALANA MEDIEVAL I MODERNA¹

TÜNDE MIKES²
Universitat de Girona

Lliurat l'1 de febrer de 2016. Acceptat el 13 de març de 2017

RESUM

L'objectiu d'aquest article és demostrar la importància jurídica d'alguns documents que constitueixen una part important dels arxius patrimonials, entre aquests els capítols matrimonials, que des de les èpoques medieval i moderna han servit per a justificar uns determinats drets i títols de les cases. Representen el document estel·lar de la història de les cases, la història de molts principis i fórmules jurídiques del dret català familiar i successori –i a través d'aquestes fórmules l'evolució del seu sistema familiar i de la seva societat. L'article ofereix l'evolució històrica de les figures jurídiques més importants dels capítols matrimonials catalans des de l'època alt medieval fins al Decret de la Nova Planta, i busca els moments destacats de la història de la creació del dret civil català.

1. Aquest article s'inscriu en el marc del projecte de recerca *Arxius familiars i patrimonials de banda a banda dels Pirineus* 2013 CTP 00017 de la Comunitat de Treball dels Pirineus i ARCHIFAM de la Casa de Velázquez; investigadora principal per Catalunya: Tünde Mikes.

L'article es una versió ampliada en català de la part del text corresponent a l'autora, publicat en anglès a Tünde MIKES; Tomàs de MONTAGUT, «The Catalan *Sagrada Família*: Law and Family in Medieval and Modern Catalonia», a M. G. DI RENZO VILLATA (ed.), *Family Law and Society in Europe from medieval to contemporary age*, Springer Verlag, «Studies in the history of Law and Justice», núm. 5, 2016, p. 21-49.

2. E-mail: tunde.mikes@udg.edu

PARAULES CLAU

Arxius familiars, sistemes familiars i successoris, capítols matrimonials, cap de casa, hereu i exclosos, moments legislatius primordials.

Historical legislation of the medieval and modern Catalan family

ABSTRACT

This article aims to demonstrate the legal importance of some documents that constitute an important part of heritage archives, including marriage contracts which in medieval and modern times have served to justify certain rights and ownership in families. These are the outstanding documents regarding the history of certain families, as well as the history of many legal principles and formulas in Catalan family and inheritance law and, through these formulas, the evolution of its family system and society. The article presents how the most important legal aspects of Catalan marriage contracts evolved from the early Middle Ages to the enactment of the Decret de la Nova Planta, highlighting key moments in the history of the creation of Catalan civil law.

KEYWORDS

Family archives, family and inheritance systems, marriage contracts, head of the household, heir and exclusions, key legislative moments.

INTRODUCCIÓ

Els arxius patrimonials tenen una cronologia llarga: alguns poden iniciar-se ja en els segles x-xi i de vegades tenen la seva utilitat fins a la crisi de la societat rural al segle xx. Alguns encara són operatius avui en dia.

La part més important dels documents que s'hi troben són proves jurídiques –documents notarials o provinents d'administracions públiques– de la formació i transmissió del patrimoni familiar; testimonis dels títols de domini dividit que l'integren, dels matrimonis contrets pels seus posseïdors, de la transmissió dels béns entre les diverses generacions de la casa, de la gestió

i administració dels béns i drets del patrimoni. Fan referència, entre d'altres, als drets reials; als actes de compravenda, permuta, parceria, emfiteusi; al dret familiar; que regula les conseqüències jurídiques de les relacions de família provinents del matrimoni³ i parentiu; o al dret successori, que regula les conseqüències de la mort d'un individu. Entre tots aquests documents, els capítols matrimonials i els testaments seran aquells que ens facilitaran una interpretació més rica per al nostre tema.

En el tema elegit, diverses anàlisis són possibles, des de punts de vista d'història del dret: o bé seguir l'evolució de la legislació pròpia del dret familiar català, és a dir, el contingut principalment dels llibres cinquè i sisè de les *Constitutions i altres drets de Catalunya*⁴ o bé seguir la documentació de la pràctica jurídica. En aquest treball ens decantem per la primera opció, considerant que la legislació, si no causa els canvis en els processos històrics, sí que els segueix, va a remolc de realitats socials, els explica i els fa entendre. A més a més, mostra les variacions i peculiaritats pròpies de Catalunya pel que fa a les mateixes o similars figures jurídiques perfilades pel *ius commune* europeu.

EL CONTEXT JURÍDIC DELS MOMENTS DE LA FORMACIÓ DELS ARXIVS PATRIMONIALS: ELS TRETS MÉS SIGNIFICATIUS DEL DRET CATALÀ MEDIEVAL I MODERN

A l'època alt medieval el dret català està principalment vinculat a la tradició del *Liber Iudiciorum* promulgat l'any 654 per a les comunitats tant visigodes com hispanoromanes de la Península. El *Liber Iudiciorum*, que en els manuscrits alt medievals apareix denominat com a *Liber Iudicum*, recull la tradició del dret romà que arriba per la via occidental, la qual passava pel Codi Teodosià⁵ i pel Breviari d'Alaric⁶ (Montagut 1996: I, 36-37). Els territoris de la futura Catalunya s'havien regit per la versió de Recesvint del codi got que després, sota el domini carolingi, s'adaptarà progressivament a les necessitats de la societat.

3. Sobre el context jurídic europeu del matrimoni, vegeu VIAL-DUMAS (2015), p. 142-151.

4. *Constitutions i altres drets de Catalunya*, compilacions de 1495, 1588-1589 i 1704, 4 volums, Barcelona, Editorial Base, 2004.

5. Promulgat com a llei a l'Imperi oriental el 438 i a l'occidental el 439.

6. Promulgat l'any 506 per Alaric II, vigent al Regne de Toledo.

El *Liber* va ser la font del dret aplicat a Catalunya durant segles, sobretot en la pràctica judicial dels jutges –no endebades passarà a titular-se *Liber Iudicum*– però també en l'esfera de dret civil; pactes matrimonials, testaments o donacions igualment demostren la seva rellevància com a codi bàsic del dret català fins i tot a les primeres dècades del segle XII. (Mundó, 1992: 13-21) La legislació dels reis francs i dels primers comtes catalans va estar més concentrada en el dret públic, el dret civil privat mantenia les característiques del període got (Sobrequès, 1978: 5-7). El posterior dret consuetudinari, igual que el dret de la pràctica, modificà en certa manera la tradició goda, modificació que portà a la reducció i transformació del contingut del *Liber*, moltes normes del qual apareixeran encarnades en els Usatges, ja en el segle XIII.

La creació del dret de l'època baix medieval es renovarà i s'enriquirà en múltiples aspectes. El primer, els *Usatges* –recull de costums i usos aplicats en la Cúria del comte de Barcelona a partir de mitjans del segle XI i formalitzats per escrit a partir de mitjans del segle XII–, que representava la base del dret propi català territorial de la nova societat feudal que neix a partir de les turbulències de mitjan segle XI. Paral·lelament a la formació dels *Usatges* de Barcelona, es formen els diversos drets locals al Principat.

D'altra banda, gràcies a la seva proximitat amb la península Itàlica, arriba a Catalunya la influència del *ius commune* (Pérez Martín, 1999: 69-93), dret erudit estudiat i ensenyat a les diverses noves universitats italianes com la raó escrita, contraposat al dret consuetudinari summament oral (Tomás y Valiente, 1979: 180-204). El *ius commune* representa la tradició del dret romà per via oriental, és a dir, la recepció de la compilació del dret civil romà elaborada per l'emperador Justinià en el segon terç del segle VI. Aquest dret s'estendrà progressivament als països del centre i l'oest del continent europeu, i entre aquests darrers, a la Catalunya de finals del segle XII i de començament de la centúria següent. Dret romà justinianenc redescobert a Bolonya, completat amb el dret canònic i feudal i interpretat pels juristes lletrats: glossadors i comentaristes (Grossi, 2007: 39-61) que la societat catalana, dades les característiques polítiques, econòmiques i culturals del segle XIII, rebrà i integrarà en el seu sistema jurídic malgrat l'oposició popular i nobiliària inicial. La recepció global d'aquest dret europeu aportarà noves institucions jurídiques, nova terminologia i una renovació conceptual de la jurisprudència a través de la seva aplicació pràctica pels jutges i la seva interpretació pels juriconsults catalans del'època baix medieval i moderna. (Font i Rius, 1999: 95-106, Brocà i Amell, 1880: 12-15) De tots

aquests elements –a vegades contraris entre ells– naixerà un ordenament jurídic caracteritzat per un pluralisme multilateral (Hespanha, 2002: 73-134)⁷ que progressivament anaven substituint el dret visigot, del qual s'havien conservat algunes figures fins a mitjan segle XIV, entre elles, la del dret successori (Brocà i Amell: 1880,15).

Al mateix temps que la recepció del *ius commune*, neix a Catalunya una nova forma de crear dret, pactada a les Corts entre els estaments i el rei, legislació que emanava de les institucions de poder. Aquesta pràctica del *pactisme* –primer mitjançant els *Usatges* de Barcelona de caràcter feudal i després a través de capítols, actes de Cort i les constitucions de Cort– implica una rica tradició parlamentària que, com en el cas anglès del Rule of Law permet parlar de *iuscentrisme*, és a dir, d'un sistema on regeix el principi de l'imperi del dret i en què es consignen mecanismes per garantir l'observança del dret que gestionen el diàleg polític en termes de justícia⁸ (Capdeferro, 2014: 22-36).

Aquest sistema, entre el segle XIII i el final del XVI va produir una copiosa obra legislativa, en crear les institucions jurídiques d'àmbit civil catalanes més típiques, algunes d'origen consuetudinari (Sobrequés, 1978: 25-49). Legislació que respon, d'alguna manera, sobretot als segles XV i XVI, als interessos de consolidació d'una nova classe dirigent en vies d'ennobliment composta de la noblesa, dels nous ciutadans honrats, homes de dret i de medicina, burgesos i pagesos benestants.⁹

En els segles XV i XVI, a més a més d'aquesta efervescència legislativa observem un fenomen comparable a d'altres monarquies europees: els intents de no sols renovar el dret, sinó també de sistematitzar-lo (Tomás y Valiente, 1979: 263-281). Les compilacions dels anys (1413-22),¹⁰ 1485 –les futures *Constitucions i altres drets de Catalunya*– que de diferent manera i amb diversa eficàcia, recullen el dret territorial general i drets especials, costums i legislació règia –seran renovades al 1588-1589 i actualitzades l'any 1704 com a últim intent d'ordenar les fonts jurídiques catalanes. L'apogeu d'aquest procés és la constitució que de-

7. Aquest ordenament en diversos aspectes es mantindrà fins als moments anteriors a l'època liberal constitucional i codificador del segle XIX, i en el cas del dret civil, fins a la seva compilació del segle XX.

8. Com, per exemple, el Tribunal de Contrafaccions que va existir entre els anys 1702 i 1713, peculiar i únic en el seu gènere dins la cultura jurídica europea

9. FARGAS PEÑARROCHA (2001), p. 93-100.

10. Manuscrits.

termina les fonts del dret utilitzables a Catalunya:¹¹ en primera instància el *iura propria*, el dret general i especial del Principat i comtats de Rosselló i Cerdanya, i posteriorment, el dret canònic, el dret civil de Justinià i les doctrina dels doctors i finalment, en darrer lloc, l'equitat dels jutges reglada per la *communis opinio* dels doctors.

Al segle XVII, la creació del dret a través de les decisions de les Corts minva; en aquesta centúria la monarquia composta dels Àustries menors convoca tan sols una vegada les Corts. És la gran època de la jurisprudència, quan la labor dels juriconsults catalans¹² esdevé de màxima rellevància: analitzaran, poliran i adaptaran fins al més mínim detall l'instrumental jurídic català acumulat durant segles.

Després de la promulgació del Decret de Nova Planta l'any 1716, el monarca castellà es reservarà en exclusiva la potestat legislativa, i suprimirà el dret públic del Principat i les institucions legislatives. En conseqüència, la creació del dret a Catalunya queda bloquejada. Amb la implantació dels principis absolutistes, el monarca Felip de Borbó destruí l'entitat política pròpia de Catalunya i l'annexà a l'Estat absolutista castellà (Ferro, 1987: 15-16). Durant els dos últims segles moderns el dret català sobreviu gràcies a la jurisprudència i a la pràctica notarial (Serrano, 2001: 184-186) La Universitat de Barcelona fou dissolta, i la universitat de nova creació a la ciutat de Cervera no disposava ni de mitjans materials ni de personal per a continuar ensenyant el dret català (Ferro, 1987: 1-25, 429-460).

ELS SISTEMES FAMILIARS I HEREDITARIS DE LA PENÍNSULA IBÈRICA I A CATALUNYA

Els sistemes familiars i hereditaris de les diverses regions de la Península presentaven una certa varietat. Al segle XVIII, en la major part de la franja septentrional, a Catalunya,¹³ Aragó, Navarra, País Basc (i amb especial força a les regions muntanyenques dels Pirineus d'aquests territoris), a Cantàbria i a les

11. Constitució 40a de les Corts 1599 de Barcelona, CYADC, 1704, 1,1,30,1.

12. Tant jutges com doctors en dret, alguns coneguts per tot Europa com Joan Pere Fontanella.

13. Menys a la regió de Tortosa.

regions properes tant al sud com al nord regnava el sistema de successió unipersonal. L'herència era destinada a un hereu únic, mentre que a la resta de la monarquia regida per la legislació castellana dominaria la repartició més o menys igualitària. No obstant, a l'interior d'aquestes últimes àrees existien zones de l'altre sistema (Ferrer Alòs, 2007: 37-70).

A les regions castellanques fins al començament del segle XVI dominaven les tradicions visigòtiques sobre la transmissió de béns, basades en el Fuero Real i en les tradicions provinents del *ius commune* reflectides en *Las Siete Partidas*.¹⁴ A partir de les lleis i de les normes acceptades l'any 1505,¹⁵ el sistema castellà quedarà definitivament establert. Les heretats dels testadors es dividiran en cinc parts, de les quals una es destinarà a pagar els deutes i altres despeses, i les restants quatre parts es fraccionaran de nou en tres. D'aquestes porcions, dues terceres parts es tornaran a partir obligatòriament en concepte de llegítima. L'última tercera part —«mejora de tercio»— servirà per a millorar la situació d'algun o d'alguns fills del matrimoni. En la pràctica jurídica i notarial, aquesta legislació permetia estratègies familiars força variades en les quals el quadre establert per les lleis no és determinant (Ferrer Alòs, 2007: 47 i sq).

Les lleis de Toro ofereixen una altra solució contra la disseminació de les terres de les famílies i per a evitar la degradació de les seves rendes: el *mayorazgo*. Tot individu podia fer el que desitgés amb la cinquena part de lliure disposició de les seves possessions i podia crear un majorat del qual els béns vinculats ja no en podien sortir per passar-los de nou en lliure circulació. Seran instruments jurídics que permetran transmetre el patrimoni familiar a una sola persona —el major dels fills—, la qual cosa portarà a la utilització de la primogenitura (Clavero, 1989: 211-287).

A Catalunya¹⁶ el sistema d'hereu únic i el sistema matrimonial dotal, més comú sobretot a la Catalunya Vella,¹⁷ produiran una societat de cases, defini-

14. Dos corpus legislatius que van ser redactats al segle XIII amb l'objectiu de donar una certa uniformitat jurídica al regne.

15. A les Corts convocades pels Reis Catòlics i celebrades a la ciutat de Toro; vegeu «leyes de Toro».

16. La bibliografia històrica jurídica general concentrada als territoris pirinencs (SERRANO, 2004), dona una informació especialment útil en qüestions del dret familiar.

17. A la Catalunya Nova s'empraran sistemes d'associacions com el de compres i millores, l'agermanament i la mitja guanyeria —el de la separació de béns és una fórmula contemporània o bé arrelada a les àrees industrials del país. Aquestes diferències es veuran en els capítols matrimonials.

da en termes de residència (Augustins, 1989: 315-332), on el patrimoni dona identitat i entitat a les persones a través de les cases. La casa, com a unitat de perpetuació liderada pel cap de casa –*pater familias*– serà la base de la formació i evolució de la societat (Barrera, 1990: 273 i *sq*). L'hereu únic, la pràctica de l'emfiteusi, el sistema dotal i el fideïcomís seran unes de les institucions jurídiques més rellevants per consolidar els patrimonis¹⁸ i així la societat¹⁹ –i que ens permetrà a nosaltres a analitzar els diversos processos socioeconòmics. També són les escriptures que documenten aquells negocis jurídics que omplen la major part dels nombrosos arxius patrimonials.

UN DOCUMENT PRIMORDIAL PER A LA HISTÒRIA DE LES CASES: ELS CAPÍTOLS MATRIMONIALS

Els documents jurídics primordials del dret familiar i successori de les cases a Catalunya van ésser els capítols matrimonials (Lalinde, 1963: 133-266),²⁰ exemples del dret contractual paccionat català, «vertaders codis familiars» (Brocà, 1918/1985: 682 i *sq*) que ultimaven una llarga sèrie de maniobres d'estratègia matrimonial i d'una infatigable diplomàcia negociadora de les cases. El seu caràcter de pacte demostra el seu origen consuetudinari que no s'avenia fàcilment amb la concepció romana de la successió (Puig Salelles, 1996: 98 i *sq*). Estaven signats el dia del casament de l'hereu o passat algun temps després de la celebració del matrimoni. Considerats per la bibliografia jurídica com a expressió externa de la llei de la família catalana (Maspons i Anglasesell, 1935: 19), dibuixaven una cadena successiva dels que han heretat el patrimoni i han estat cap de casa. Van ser, com a figura jurídica, poc legislats però molt utilitzats per tots els estrats socials. La constitució 26a de les Corts

18. Sobre el dret patrimonial català i la seva evolució i la seva relació amb els processos liberalitzadors de l'Estat liberal del segle XIX, vegeu PÉREZ COLLADOS (2006), p. 249-284.

19. Els Pirineus i els territoris de nord-est de Catalunya seran les zones amb les característiques més marcades.

20. Lalinde va ser un dels primers historiadors del dret a fixar-se en el desenvolupament i la importància dels capítols. En els seus treballs sobre el tema utilitza les col·leccions documentals impreses, ignorant els milers de documents que es troben als arxius públics i privats, testimonis de la rica pràctica notarial catalana.

de Perpinyà de 1351²¹ promulga la seva irrevocabilitat –tret del cas que els atorgants haguessin reservat la facultat de modificar-los– redundant, d'aquesta manera i encara més, la seva pràctica usança. Comparats amb aquests documents, els testaments en aquest sistema matrimonial tenien una funció marginal de confirmació o de recordatori (Derouet, 1997: 288).

A l'època medieval, la documentació dels diversos negocis jurídics nupcials es van fer en contractes separats –juxtaposats– anomenats *cartae nuptialiae*, que estaven escrits en llatí. Ja a l'època moderna ens trobem amb un únic document extens compost de diversos ítems que integrava els pactes anteriorment presentats per separat. La gran quantitat de documents ja des del segle XIV evidencia el triomf del sistema d'hereu únic i de la família troncal (Donat; Marcó; Ortí, 2010: 19-46), conseqüència directa del model de transmissió adoptat precoçment per la pagesia.

L'ús d'un únic document construït de diversos ítems, l'anomenat «capítols matrimonials», s'implantarà finalment a la pràctica jurídica catalana al tombant dels segles XVI-XVII (Gifre, 2010: 55-69). Aquestes escriptures cada vegada més redactades en català²² van donar cobertura jurídica a moltes de les institucions catalanes d'origen consuetudinari, gràcies a diverses obres de l'art notarial com els formularis²³ i també gràcies a la proliferació de la jurisprudència doctrinal.²⁴

El més gran representant d'aquesta jurisprudència va ser Joan Pere Fontanella, advocat, jurista i polític de la primera meitat del segle XVII. El seu llibre sobre els capítols matrimonials –obra coneguda i lloada arreu d'Europa en el seu

21. Constitució 26a de Corts de Perpinyà, 1351, Pere III; CYADC - 1704/2004, 1, 5, 2, 1. «A foragitar frauds las quals sobre las cosas dejus scritas se cometen, ordename statuim, que si alguna carta se esdevendra esser feta per Fills a lurs Parents, o per qualsevol altra persona a qualsevol altra, en dimunutio, derogatio, o prejudici del heretament, o donatio feta, o faedora per aquells Parents, e qualsevol altres, a lurs Fills, o qualsevol altres en temps de Noces, aytal carta sie nulla, cassa, e irrita ipso iure, e fe a ella en judici, o fora juy en alguna manera no sie huda, prohibints tots los Notaris de la nostra Terra, que no reeban aytals cartas».

22. Un exemple interessant de la ciutat de Girona al lliardar d'aquests dos segles podem llegir-lo en GIFRE (2010), p. 65 i *sq.*

23. Com, per exemple, el de Jeroni Galí a finals del segle XVI, de Josep Comes i de Gibert al segle XVIII.

24. Els juristes catalans de totes les èpoques sempre s'han sentit especialment atrets pels temes de dret de família i de successió, sent aquestes dues branques jurídiques que contenien un contingut institucional arrelat en els costums dels diversos territoris del país. Vegeu CAMPS I ARBÒIX (1958), p. 234

TÜNDE MIKES

temps—²⁵ va fixar el dret consuetudinari familiar de Catalunya (Brocà, 1918/1985: 411-412).²⁶ Comença donant un model fictici / anònim de capítols matrimonials que li servirà per analitzar cada clàusula de les escriptures utilitzant una vasta bibliografia de literatura jurídica, històrica i literària, inserint-hi elements de la praxi mateixa: recull tant la pràctica anterior dels notaris, escrivans i rectors de parròquies, com també decisions judicials coetànies del Reial Consell o de l'Audiència en matèries del patrimoni i de la família (Capdeferro, 2012: 121-141).

La proliferació dels capítols matrimonials als segles XVI-XVIII omple tant els arxius patrimonials privats (els documents originals) com els prestatges dels arxius notariais públics contemporanis (les còpies registrades): en algunes comarques de l'època moderna era costum notarial confeccionar protocols notariais especials només de capítols matrimonials (Bosom i Isern, Galceran i Vigué, 1983).²⁷

A partir de finals del XVIII i començament del XIX es produeix una clara disminució de la seva pràctica (Ferrer i Alòs, 2010: 71 i 84 i *sq*) encara que a partir de les últimes dècades del segle XX es viu un renaixement de la seva institució per raons jurídiques i econòmiques (Puig Ferriol, 1984: 82-83).

EL CASAMENT I LES DIVERSES CLÀUSULES DELS CAPÍTOLS MATRIMONIALS

El requisit més important per celebrar un casament era que tots hi estiguessin d'acord. Es necessitava el consentiment dels que es casaven i naturalment, en aquesta època, el dels pares. Les primeres disposicions legals en aquest sentit van

25. Emperò, difícilment comprensible per a èpoques contemporànies: de l'obra escrita en llatí només hi ha un intent de síntesi i traducció al català fet per Francesc Maspons i Anglèsell l'any 1916. Únicament conté les primeres quatre clàusules dels capítols.

26. *De pactis nuptialibus, sive capitulis matrimonialibus tractatus*, obra escrita entre els anys 1603 i 1621 i després reiteradament reimpressa al segle XVII en diversos centres editorials europeus.

27. A la vila de Puigcerdà els primers exemples són el *Llibre de capítols matrimonials...* entre 1561-1590 del notari Rafel Masada, el *Liber capitulorum matrimonialium...* de 1594-1616 de Jeroni Costa que durant els mateixos anys havia recollit els capítols que va signar Joan Costa a partir de 1577. Algun exemple de la Vall de Ribes: *Llibre de capítols matrimonials* de Jaume Ponter entre el 7 de setembre 1614 i el 18 d'abril de 1657, *Manuale capitulorum...* del notari Joan Ponter, 16 setembre 1634 - 16 febrer 1642; *Primus liber sive manuale primum omnium capitulorum matrimonialium...* del notari Francesc Bernic, 15 novembre 1636 - 15 agost 1640. Llibres semblants tenien els notaris Francesc Pere Ponter entre 1634 i 1642, Ponç Santmiquel entre 1650 i 1662, Joan Bernic entre 1665-1662. Guillem Bonada tenia dos llibres entre 1645 i 1674.

néixer a l'època de Jaume I,²⁸ en imposar-se l'exigència del consentiment dels pares com a requisit per contraure matrimoni²⁹ –per a poder després heretar el patrimoni i la casa. L'any 1413 Ferran I reitera les exigències i prohibeix sota penes els matrimonis *amagats*.³⁰

L'heretament

Els capítols matrimonials són documents que donen testimoniatge de caràcter paccionat³¹ (Font Rius, 1969: 83 i *sq*) del dret familiar català. En aquests documents, una sèrie de donacions i contradonacions acompanyades per pactes contrets entre els membres de les dues cases definiran el règim econòmic de la família.

La primera donació –la primera clàusula dels capítols després de la presentació de les persones– és la més important i la que definirà el fonament econòmic del nou matrimoni: *l'heretament*,³² la institució jurídica més típica de

28. *Pragmàtica de Jaume I*, de 1244; CYADC - 1704/2004, 2. 9. 3. 1. «[...] Cum plures temerarii, Barchinonae, & Proborum Hominum Filias, raperent, et secundendo eas, secum Matrimonio copularent, volentes seductioni isti medelam imponere, habito Cosilio, statuimus in perpetuum, quod de caetero quaecunque Filia cuiusbet Hominis, qiae sine consensu expresso Patris, vel Matris, aut tutorum, vel curatorum, aut istis defficientibus sine proximorum consensu, virum duxerit, aut que sine Matrimonio fe rapi permiserit, vel cum aliquo fugerit ultronea voluntate, in bonis paternis, vel maternis tempore aliquo non succedat, ille vero qui talem Domicellam, vel Filiam alicuius rapuerit, vel cum ea Matrimonium. Sic contraxerit, vel cum ea fugerit, poena perpetui eilij puniatur».

29. Relacionats amb el poder de les senyories feudals.

30. Constitució 35a de Corts de Barcelona, 1413, Ferran I, CYADC - 1704/2004, 1, 5, 1, 3. «Com fer, o contraure Sposalle, o Matrimonis amagats, e seduir, e enganar les Donzellas Fillas de algu per aytal causa [...] e consentiment de la Cort prohibim, e reprovam esser fetes Sposalles, o Matrimonis amagats [...] sens voluntat del Pare [...] o conexera carnalment, o sen manara, o rapara aquella violentment, o de son grat, per esguart [...] o contarura amb ella Sposalles [...] ipso facto de pena de exili perpetuall de tota nostar Senyora deça Mar [...] es encara de pena de mort natural si rapte [...] si doncs la dita Donzella, o Fadrina, o lo Pare, e Mare [...] que volra haver o pendre per Marit aquell, qui violentment la haura corrupuda... que cessen las penas sobreditas e la dita Donzella [...] qui a las ditas Sposalles, o Matrimonis amagats [...] haurà consentit [...] de tots bens a ella pertanyents [...] sie ipso facto privada [...] si la dita Donzella [...] no era constituïda en eat de vint y quatre anys complits e no li era donat Marit en lo qual cas no sie privada dels dits bens ni punida de privatio de aquells [...]».

31. *Ordenación pacticia del régimen matrimonial de bienes*.

32. Per a un bon resum del tema, vegeu EGEA (1984), p. 119-135.

TÜNDE MIKES

Catalunya (Brocà, 1918/1985: 238, 699-741). D'origen consuetudinari i provinent de convinences feudals, era una donació *inter vivos*³³ a títol universal per raó del matrimoni que feia el pare de l'hereu o de la pubilla, però amb efectes *post mortem*: no tenia la seva eficàcia fins a la mort del cap de casa (Vallet de Goytisolo, 1989: 96-107).³⁴ Emperò, aquesta característica *hermafrodita*³⁵ de l'heretament no era una creació intel·lectual, sinó el reflex d'una fonamentació sociològica del país i la seva conseqüència jurídica real que, de fet, serà efectiva gairebé mil anys. Era una institució complexa tipificada per tres elements: contractual com a acord de voluntats, familiar en tant que s'atorga en contemplació a un matrimoni i successòria en la mesura que comporta la institució de l'hereu. En els arxius patrimonials, la seva seqüència delineava la columna vertebral de les generacions consecutives de les cases (Egea, 1994: 152 i *sq.*).

Cap llei no obligava a constituir un únic hereu, però la immensa majoria de les cases ho feien (Ferrer i Alòs, 2010: 71-88). Els heretaments es podien pactar a favor dels que contreien matrimoni, a favor dels fills dels contraents o bé utilitzant la fórmula del fideïcomís.³⁶ Existien diverses classes d'heretaments segons les èpoques, els territoris i naturalment, segons les voluntats dels heretants, tots amb l'objectiu d'evitar la degradació o divisió dels patrimonis o bé de mantenir-los en la família i en la casa (Faus i Condomines 1907/2002: 61-178, 75-77).

L'heretament representava diverses relacions de les quals l'hereu es trobava al centre: la seva relació amb els pares heretants i la relació amb els seus germans, exclosos de la part essencial del patrimoni a heretar. Anava acompanyat per diverses reserves: la de l'usdefruit dels pares, la de la convivència de les dues generacions, la dels drets viduals, la de permetre disposar lliurement a l'heretant –i igualment el pacte reversional que organitzava el retorn del patrimoni als

33. És a dir, irrevocable.

34. En els segles moderns en general s'utilitza aquesta fórmula de la *promesa d'heretar*: la donació no serà definitiva fins a la mort de l'heretant. La donació universal de tot el patrimoni al fill amb reserva d'usdefruit dels pares és més freqüent en zones dels Pirineus, on l'esperit comunitari es fa veure en l'existència d'un consell de família per resoldre les possibles controvèrsies entre les dues generacions. Vegeu FAUS I CONDOMINES (1907/2002), p. 80 i *sq.*

35. Necessitava la supervivència de l'instituït. Els juriconsults catalans de l'època moderna Jaume Càncer, Joan de Socarrats i sobretot Joan Pere Fontanella han disputat detingudament sobre les diverses característiques jurídiques de l'heretament.

36. Sobre la institució del fideïcomís en el dret català i els seus antecedents en el dret romà clàssic i justinianeu, vegeu, entre d'altres, IGLESIAS (1952), p. 5-73, i ROCA SASTRE (1934), p. 101-160.

ascendents en cas que l'hereu no hagués tingut descendència.³⁷ (Puig Salelles, 1996: 103-110) Altres pactes organitzaven el futur dels germans no hereus.³⁸

Al segle x, i fins al segle xi la societat catalana desconeixia la família troncal i la figura de l'hereu: als territoris dels comtats catalans l'herència passava de generació en generació a través dels testaments, segons els principis visigots que procuraven un repartiment igualitari, amb igualtat entre fills i filles, admetent també la *melioratio* d'un terç del patrimoni (To, 1993: 63 i *sq.*).

A partir del segle xi, entre els diversos elements que confirmen l'evolució i el canvi global de la societat, a partir d'aquells moments amb característiques feudals, apareix la figura de l'hereu, un dels components d'una transformació profunda de la societat: canvien les pràctiques matrimonials, el dret successori, l'estatus de la dona i altres elements d'aquella realitat dominada per la instauració de la senyoria i el desenvolupament de la feudalitat.

En aquesta societat la feudalització arribaria entre mitjans del segle xi i mitjans del xii, quan l'hereu asseguraria el control polític dins del sistema senyorial (Terradas, 1980: 78 i *sq.*).³⁹ Els orígens de la seva residència, el mas, que també seria la base de la percepció de les futures rendes, s'entrellaçaran amb la formació del parentiu troncal instituït i de les seves estratègies (Terradas, 1984: 21 i *sq.*).

Els gèrmens i les primeres al·lusions a la institució de l'hereu es troben en els *Usatges* de Barcelona,⁴⁰ del dret consuetudinari barceloní, i demostren que aquest costum hereditari havia nascut de l'experiència pràctica i no de principis

37. O en el cas de la successió de l'impúber.

38. Aquestes reserves poden ser diferents segons l'època històrica i la zona o el territori on s'han formulat els capítols matrimonials.

39. Terradas és l'investigador que dona per primer cop una explicació històrica i de la família troncal catalana de l'hereu com a fruit de la necessitat d'uns instruments de control de poder delegats.

40. CYADC, 1704/2004, 1, 8, 9, Us. 1 i Us. 2; núm. 76 (*Auctoritate ut rogatu*): «[...] que tot do estiga ferm, e durablement [...] que to quant donat i haura tenga tots los dies de la sua vida, e apres son obte que romanga a aquell a qui donat ho haura [...] aço es a saber, quel reba per son Home de mans comanant, o li do postat del Castell, o licoman lo Castlan del Castell [...] de aqui avant no puxa mudar sa voluntat, ar drets e Leys atorgan, lo Pare fer be a son fill... e loant constituïren la sobredita teneo, ço es Homenatge, es postat del Castel... no puxa esser subvertida [...]», i núm. 79 (*Possunt etiam*): «Poden encara los Prínceps, els Magnats, los Cavallers donar lurs honors aquis volran [...] mas apres no poden mudar lur voluntat, si lo aceptor era ja lur Home... que sil Senyor negara haver donat a ell aquella honor, bastar li ha averament [...]».

teòrics o legals d'origen alt medieval. Aquests usos aplicats originàriament en la Cúria del comte de Barcelona no canvien gaire el quadre legal visigot, però aporten alguna novetat: les donacions *inter vivos* seran irrevocables i relacionen els heretaments amb la submissió pel jurament de fidelitat.

Els primers casos d'institució de l'hereu documentats s'originen en la població no noble, pagesa, integrada en dominis senyorials en els segles alt medievals: representen l'arrelament d'una societat feudal a través d'un nou tipus de protecció política instituïda a l'entorn de l'explotació agrària com a residència. La necessitat d'arrelar la pagesia a la terra per mitjà del parentiu creava un poder polític de control dins d'elles mateixes i convertien els parents en parents i autoritats alhora. Per diverses raons, és inevitable de veure i tractar separadament les estructures familiars de la noblesa i la pagesia a partir dels canvis fonamentals del segle XI quan apareix un nou model familiar basat en la neolocalitat, el dot de les dones i el dret de la primogenitura en l'heretament (To, 1997: 28).

Al segle XIII la utilització de l'heretament ja és rutinària i ja se'ls coneix amb el nom d'*hereditamentum*. La seva difusió és deguda als canvis de la mateixa societat i també a la pràctica notarial fruit de la recepció del *ius commune* (To, 1998: 263 i sq), molt precoç al Principat.

A mitjan segle XIV, al moment del retrocés definitiu del dret visigot i de la presència emergent del dret romà justinianeu, la institució d'hereu mitjançant els pactes matrimonials ja era general i Pere III a les Corts de Perpinyà de l'any 1351 defensarà la seva irrevocabilitat amb la promulgació de la Constitució 26a, declarant que qualsevol altre instrument atorgat en contra seu serà *ipso iure nul*.⁴¹

El dot

Amb la següent clàusula dels capítols matrimonials comença la incorporació de la parella de l'hereu al matrimoni: la núvia o el nuvi en cas de pubilla. El punt de partida és la constitució del dot. La seva aportació representa el punt de confluència de les dues cases, tot seguit per la seva acceptació i el seu augment –una seqüència de donacions i contradonacions on la quantia del dot és la resultant de la grandària de l'heretament. És aquí que comença el tractament

41. «A foragitar fraus...», 1351, Pere III; CYADC - 1704/2004, 1, 5, 2, 1. Cf. Supra 20.

que les cases dediquen als exclosos del sistema: el dot de la núvia i la llegítima dels fadristerns.

El dot, estipulat en capítols, és el senyal del tractament diferencial entre els fills de la casa: el preu de l'exclusió de la núvia de la part essencial del patrimoni de la seva casa originària. La donació de la núvia en general conté una suma estipulada en diners – el dot estimat– i una altra part composta de robes i altres béns mobles –el dot inestimat. Si rebia algun immoble, aquell sempre seria de la part més perifèrica del patrimoni. Cap norma no regia la seva quantitat, aquesta era convinguda segons «la possibilitat» de la casa, amb diferències entre les diverses comarques. En general, equivalia *grosso modo* a la seva *llegítima* part de l'herència. El dot de les núvies sempre era una mica més alt que la llegítima dels fills cabalers, perquè era la base monetària d'establir relacions familiars i econòmiques entre les diverses cases. Tanmateix, la inflació dotal és una constant de la documentació notarial en l'època moderna que arribarà a les seves màximes quotes a finals del segle XVII i al segle XVIII (Congost, 1992). Era una decisió arbitrària, política i en el sistema dotal representava un instrument eficaç d'exclusió familiar i social dels fills i filles no hereus. Havia de servir per a establir relacions familiars i econòmiques entre les cases: el dot que portava la núvia servia per a pagar el dot i la llegítima dels exclosos de la casa on aquesta entrava. A partir de la seva formulació en capítols matrimonials s'havia iniciat el tractament diferencial entre els fills del cap de casa (Mikes, 2009: 291-309): l'elecció de la parella de l'hereu o de la pubilla era un instrument jurídic primordial en la realització de les estratègies de les aliances matrimonials.

A Catalunya fins al segle XIII es conserva el dot visigot marital anterior, la *decima*, una desena part dels béns marit aportat a la núvia. Al segle XIII, amb la difusió del *ius commune* es generalitza el dot romà, ofert per la núvia. A partir d'aquesta època la seva estipulació esdevindrà obligatòria.

Als segles XIV i XV, paral·lelament al creixement de la legislació sobre el matrimoni en general, s'observa una tendència d'enfortir el dret de la dona.⁴² Serem testimonis d'un important creixement –paral·lel a la cristallització de la família troncal–, també de la legislació en el tema de les aportacions dotals, sobretot pel

42. En la bibliografia catalana existeix una controvèrsia important pel que fa la consideració de la dona i la seva situació en la família en les èpoques medieval i moderna. Aquest article no pretén prendre part en el debat ni analitzar-lo.

que fa a la seva reversió i l'opció dotal.⁴³ La base del concepte és la pragmàtica de Jaume I de 1241 segons la qual incumbeix a la dona casada cobrar el dot i l'esponsalici: per al cobrament s'hauran d'avaluar els béns mobles i immobles del marit.⁴⁴ Primer es limita aquest dret a certes quantitats,⁴⁵ després s'estableix l'obligació de la dona de presentar justificacions per a cobrar el seu dot i *donatio propter nuptias*, si mor el marit.⁴⁶ Més tard asseguren que la dona no pot ser perjudicada en el cobrament d'aquests dos conceptes si no havia donat el seu consentiment en el moment de contraure el seu marit els deutes⁴⁷ (Brocà, 1918/1985: 361-363).

Amb l'aportació del dot per la núvia, aquest s'incorporava en la seva integritat al patrimoni de la casa del nuvi. En aquests moments el nuvi asseguraria la recepció dels béns i els béns mateixos,⁴⁸ i podia fer contradonacions a la seva muller, augmentant la suma i el valor dels immobles aportats per ella. Hi havia diversos instruments jurídics per realitzar aquest increment: l'escreix o l'esponsalici i la donació *propter nuptias*. Aquesta donació de vegades es considerava com a «preu de la virginitat»; de totes maneres, servia per a pagar la funció reproductora de la dona i la seva contribució als treballs de la casa. Aquests dos augments eren diferents en els seus conceptes. L'escreix el marit i la muller el posseïen junts i mort el marit era de la dona –i després, morta aquesta, seria dels fills– per bé que al moment de la seva constitució podia reservar-se la meitat com a lliure disposició. La *donatio propter nuptias* –el *tantundem* de la diòcesi de Girona,⁴⁹ el cent per cent del dot aportat

43. L'opció dotal va ser una institució per la qual en cas d'embargament dels béns del marit la dona podia separar entre aquests tots aquells que considerava convenients o d'un valor proporcional al dot aportat per ella i a l'esponsalici ofert pel marit, amb dret de posseir-los.

44. *Pragmàtica de Jaume I*, Barcelona, 1241, CYADC - 1704/2004, 2.5, 2. 1. «Intelleximus, quod cum quidam sunt obligati in debitis [...]».

45. *Pragmàtica de Jaume I*, Barcelona, 1241, CYADC - 1704/2004, 2.5, 2. 1. «Mandamus vobis, quatenus per aliquam querimoniam quam aliquis judaeus proponat de aliquo Christiano, de decem solidis inferius, non sustineatis quod uxor illius Christiani firmet inde jus ratione sponsaliti, nec ipsam super hoc audiatis, quoniam nolumus quod pro tam minima quantitate, per vxorem solutiones, in quibus viri earum tenentur, valeant impediri».

46. *Pragmàtica de Jaume II*, Barcelona, 1322, CYADC - 1704/2004, 2.5.2.3.

47. *Constitució 10a d'Alfons IV*, 1432, CYADC - 1704/2004, 1. 7. 11. 7.

48. Com, per exemple, la hipoteca dotal que és donada sota fe notarial a les dones casades com a garantia, sobre el béns de llurs marits.

49. Institució consuetudinària que segons Fontanella era l'únic vestigi d'aquesta donació en el sentit de dret romà. Vegeu CAPDEFERRO (2012), p. 63.

ofert pel marit era de la dona durant el matrimoni. Al moment de dissoldre el matrimoni la suma tornava a ser del marit, i un cop mort ell, havia de ser dels fills (Maspons, 1916: 106-110). Aquest pacte comportava la inexistència de l'escreix; les dues donacions conjuntament només es pagaven en matrimonis de la classe alta (Puig i Salellas, 1996: 116).⁵⁰ Com a resultat d'aquestes dues aportacions al matrimoni –heretament i dot–, es perfilava la relació en general desequilibrada entre les dues cases: a la de família del nuvi entrava un capital fresc, que possibilitava realitzar futurs enllaços pagant d'aquest capital els dots de les filles pròpies. Per a la família de la núvia l'objectiu era reduir el nombre dels seus membres, col·locar una filla: aquesta, subjecte passiu, va ser la veritable exclosa del sistema. En el moment de definir els drets entre la núvia i la seva casa d'origen en una clàusula posterior, quan ella renunciava a favor del seu pare a la seva llegítima, als suplementes d'aquelles i a qualsevol part de la herència, és el punt on el sistema es complementa (Puig i Salellas, 1996: 122): l'hereu únic, la llegítima curta i les renunciacions amb jurament de la núvia cristal·litzen i solidifiquen el sistema de la família troncal.

Els altres exclosos: els cabalers

Les cases, després d'haver instituït el seu hereu o pubilla, havien de preocupar-se d'establir els altres fills o filles, els exclosos: casar les filles o almenys casar-ne una, amb el seu dot, i procurar llegítima als altres per establir-se.⁵¹

Institucions jurídiques determinaven també el present i el futur dels que no havien estat escollits com a hereus. L'exclusió dels fills cabalers del patrimoni de la casa era més radical en algunes regions de la part septentrional de la Península (les regions occidentals dels Pirineus) –a Catalunya aquesta exclusió és menys extrema. A través de la socialització dels membres exclosos (Barrera, 1990: 343 i sq), la casa aconseguirà una acceptació més fàcil dels germans de l'hereu. Així com en cada família els pares intenten vetllar per la sort de tots els seus fills, en els sistemes de casa també passa el mateix. Encara que allò que tocarà als germans de l'hereu de la herència familiar només els podrà oferir un

50. CAPDEFERRO citat per Fontanella, 1612, clàusula 4, glossa 1, capítols 6-8; Maspons cita clàusula 7, glossa 1, part 3, capítols 10 i sq.

51. Sobre les noves regles de l'herència en l'antiguitat tardana i l'època alt medieval, vegeu VIAL-DUMAS (2011-2014), p. 322-330.

nivell d'existència econòmica i social inferior, els ordenaments jurídics, tant legals com consuetudinaris, ofereixen alternatives per millorar la seva col·locació. La seva evolució demostrarà l'evolució del paper prominent de les cases en la construcció de la societat.

Una d'aquestes alternatives és la *llegítima*, la part que toca per llei també als fills no hereus: valor que té dret a reclamar el legitimari; un dret de crèdit contra l'hereu. Aquesta institució jurídica d'origen romà ja s'havia transformat en l'època antiga. Al principi hi havia una llibertat absoluta de testar del *pater familias* recollida a les lleis de les XII Taules que no hi posaven traves de cap mena. A l'època de la República, el costum d'atorgar llegats arribava a extrems greus, fins i tot posant en perill la integritat del patrimoni familiar. La legislació tractava de posar-hi remei. La *lex Furia*⁵² limita la quantitat de la llegítima a una suma concreta de diners, i la *lex Voconia*⁵³ prohibia que el legatari rebés una quantitat superior a l'adquirida per l'hereu. La *lex Falcidia* de l'any 40 aC reglamenta definitivament la matèria, ponderant tres quartes parts del patrimoni per a testar lliurement i almenys una quarta part que l'hereu havia de rebre (Iglesias, 1958: 644-648). A l'època de Constantí queda determinat el conjunt de legitimaris i serà finalment l'emperador Justinià qui reformarà el sistema de les llegítimes romanes: la *Novela* 18 de l'any 537 modifica la quantia en promulgar que aquesta sigui una tercera part en el cas que el matrimoni tingui fins a quatre fills. Si en tenia més, la llegítima arribarà a la meitat del patrimoni de l'heretant (Pérez Collados, 2005: 343). La *Novela* 115 estipulava que era il·lícit preterir o desheretar en el testament els descendents excepte en el cas que se'ls hagi donat la llegítima (*portio debita*) d'alguna forma (Iglesias, 1958: 632).

La institució de la llegítima romana patirà canvis importants sota els visigots. Segons la tendència del *Liber Iudiciorum* serà estipulat un percentatge més elevat com a llegítima dels no hereus –llegítima goda o llarga–, gairebé el doble: els pares podran utilitzar la 7/15 part del seu patrimoni a la llegítima, dedicar 5/15 part per a la «millora» de l'hereu o hereus i guardar-se 3/15 part de lliure disposició.⁵⁴

52. Primera meitat del segle II abans de Crist.

53. 69 abans de Crist.

54. *El Libro de los juicios* (2015), p. 355-359. «Que los hijos no pueden ser desheredados [...] por la cual los padres o los abuelos no tengan completa licencia para disponer sobre sus bi-

A la Catalunya medieval fins a l'any 1333 coexisteixen dos grans costums: el costum segons la llei goda, majoritàriament a la Catalunya Vella, i el costum segons la llei romana a la Catalunya Nova: el primer consistirà en les variacions de la llei goda, i el segon considerarà el nombre de fills seguint les normes de Justinià.⁵⁵

És a partir del segle XIV que el sistema jurídic català –amb una evolució paral·lela de la formació i territorialització del dret general català– unifica el percentatge que tocarà per llegítima. Alfons el Benigne a les Corts de Montblanc l'any 1333, tot abolint la llei gòtica, unificarà els dos costums i estipula el dot romà com a general per a tot el territori.⁵⁶ Deu anys més tard Pere III deroga en una pragmàtica⁵⁷ el costum escrit de Barcelona⁵⁸ i estableix la llegítima curta,

enes, ni [...] pueda excluir absolutamente a los hijos y a los nietos de la herencia [...] no podrán invertir más que la tercera parte de todos sus bienes para favorecer a los hijos o a las hijas [...] si [...] quieren otorgar algo [...] a aquellos que ellos elijan [...] podrán separar también una quinta parte [estos conceptos] [...] se detraerá de los bienes propios [...]».

55. Constitució d'Alfons III, Corts de Montblanc, 1333. CYADC - 1704/2004, 3. 6. 1. 1. cap. 17. 1. *Consuetud* (inclosa després de la constitució): «Es costum a Cathalunya segons lley romana que si son quatre fills, o tres, o dos, o hu deuen haver entre tots la terça part dels bens del Pare, e mare per legittama de aquells, e aquella terça part es divisa entre tots los dits fills per eguals parts [...] E si noy ha sino un fill, aquell haurala la terça part devant dita».

Consuetud (inclosa després de la constitució): «Segons Ley Gotica de tota la heretat del Pare, o Mare, o Avi, o Avia, se fa quinze parts, e de aquellas los fills se servan encara en nombre de fins a mil entre tots vuyt parts per la legittima dells [...] i de set parts romanents de quinze lo Pare, o Mare pot millorar hu de sos fills [...] de sinc parts [...] E si per ventura Pare, o Mare quant mor, neguna cosa haura ordenat de aquellas sinc parts [...] romangan a tots los fills per eguals [...] mas duas parts romanents [...] pot donar lo Pare, o Mare aqui volra, e fer segons voluntat sua».

56. Constitució Alfons III, Corts de Montblanc, 1333. CYADC - 1704/2004, 3.6.1.1., cap. 17.

«Fem edicte e ordenam, que en aquells Locs en los quals en comptar la legittima la Ley Gotica fins ara es observada, aquella foragitada, sie observada de aqui avant la Ley Romana. E aquestas cosas volem esser servadas en las successions de aquellas personas qui de aqui avant morran».

57. *Pragmàtica de Pere III*, Barcelona, març 1343, CYADC - 1704/2004, 2.6.3.1. «[...] dignaremur eandem modificare, ac etiam temperare. Nos vero huiusmodi supplicationi favorabiliter annuentes, annullantes, & tollentes quo ad hec dictam consuetudinem, de expresso tamen consensu, & voluntate dictorum consiliariorum, Proborum Hominum, Civitatis & Universitatis Barchinone [...] concedimus, statuimus, ac etiam ordinamus perpetuis temporibus observandum [...] quod Loco Legittimae dictarum octo partium, sit Ligittima de caetero Quarta pars dumtaxat haereditatis ipsius [...]».

58. D'origen got, capítol 8 de *Recognoverunt proceres*, 1283.

romana, de la quarta part de la herència per a aquesta ciutat (Brocà; Amell, 1880: 23).

Finalment, haurà de passar gairebé un segle i mig fins a la creació, a les Corts de Monsó de l'any 1585, de les disposicions jurídiques més importants en el dret familiar i successori català de l'època moderna: les Corts fixen la regla general per a tot el país, la llegítima serà la curta, és a dir representarà la quarta part del cabal hereditari, de manera independent del nombre de fills i del sexe dels legitimaris. L'hereu ha de satisfer d'aquesta part les llegítimes dels seus germans, en diners o en béns de l'herència –podent evitar d'aquesta manera la polvorització del patrimoni. Especificava, a més a més, la impossibilitat d'executar-la en vida del pare o de la mare usufructuària.⁵⁹

La viuda del cap de casa

Descriure la situació de la viuda del cap de casa a l'època medieval té diverses dificultats, sobretot en el moments de la seva valoració i anàlisi. La base d'aquesta valoració és tenir en compte que les dones, des del seu naixement, quedaven supeditades al seu pare, i que en el moment del seu matrimoni entraven a una nova casa com a excloses dels béns de la seva casa d'origen –fet que les obligava a continuar en aquesta situació d'inferioritat.

Amb anterioritat, en la tradició visigòtica, la dona durant la seva viduïtat tenia dret a l'usdefruit de la mateixa part dels béns del marit que cadascun dels fills, durant tota la seva vida. Podia donar aquest dret a algun dels fills o filles. Si tenia béns adquirits a través de l'usdefruit podria fer-ne el que volgués, i si havia malversat els béns en usdefruit, la seva part seria restituïda als fills dels béns de

59. Constitució 94a de Corts de Monsó, Felip II, 1585; CYADC - 1704/2004, 1.6.5.2. «Zelant la conservatio de las Casas principals, statuim, y ordenam ab consentiment de la present Cort, que la Legitima pera tots los fills, y Fillas, encara que sien major numero que quatre, ni sie sino la quarta part dels bens del Deffunct, de la successio del qual se tractara en respecte de las Legitimas, y que aço sie servat en tot lo Principat de Cathalunya, y Comtats de Rossello, y Cerdanya, encara que fins aci sols per Privilegi, o Ley Local se servas en Barcelona solament y que aço haja loc tant en la Legitima dels descendents, com dels ascendents, revocant qualsevol Ley, o consuetut, y observança que en contrari fins aci en qualsevol parts de dits Principaat, y Comtats hi haja haguda, y observada: declarant, que aquesta disposició fora Barcelona sols comprenga los casos esdevenidors, y que estiga en optio del hereu, pagar la ab diners, estimada la valor dels bens del Deffunct, o ab propietat immoble, y quant sobre la propietat ques consignara hi hagues discordia, sie a arbitre del Jutge».

la mare viuda. Si la viuda es casava en segones núpcies, perdia l'usdefruit dels béns del marit prèviament mort, que passarà als fills com a part de la herència paterna (*El Libro de los juicios*, 2015: 329). Com que les disposicions recollides en el codi visigot perduraran fins més tard del segle XIII, conviuen amb altres elements de l'ordenament jurídic. L'Usatge *Viuda*,⁶⁰ atribuït a Jaume I però eminentment consuetudinari, assegurava la possessió dels béns del marit mentre ella es mantenia viuda i alimentava degudament els seus fills. Aquests seran els dos principis que d'alguna manera seguiran sent la base de la legislació catalana sobre les viudes.

Aquesta legislació serà llarga i densa, provinent de les Corts reunides amb el rei com de la del monarca mateix (Comas; Via, 2015: 23-43). El privilegi reial *Recognoverunt proceres* de Pere II concedit a les Corts de Barcelona a aquesta ciutat l'any 1284 consagra tres capítols a les viudes.⁶¹ Entre aquests, limitarà l'usdefruit al primer any de viduïtat –l'anomenat «any de plor»–, més tot aquell temps que la viuda no recobri el seu dot i el seu sponsalici. Aquest any de plor esdevindrà llei general per a tot Catalunya a través de la constitució *Hac nostra* aprovada a les Corts de Perpinyà l'any 1351.⁶² Després de fer al·lusió al privilegi anterior, la constitució representarà un endarreriment en l'usdefruit vidual: per a

60. Usatge *Vidua* (147), CYADC - 1704/2004, 1.5.3.1.Us1. «Vidua si honestament, e casta viura apres la mort de son marit en sa honor, nodrint be sos Fills, haja la substantia de son Marit, aytant com estara sens Marit. Si cometra adulteri, e lo lit de son Marit violara, perda sa honor, e tot lo haver de son Marit, e la honor venga en poder dels Fills, si en edat ne seran, o de altres propinques de aquells, axi empero que no perda son haver si en present appara, ne perda lo sponsalici mentre viura, e puys retorn als Fills, o als propinqües».

61. *Privilegi de Recognoverunt proceres*, Barcelona 1284, CYADC - 1704/2004, 2.1.13.4, 5 i 6.

62. Constitució 32a «Hac nostra» de les Corts de Perpinyà, 1351, Pere III, CYADC - 1704/2004, 1.5.3.1. «Ab aquesta nostra Constitució per tots temps valedora sancçim, que la Muller, mort lo Marit, encontinent apres la mort de aquell sie cista tots los bens de son Marit posseir, e dins lo Any de plor de aquells bens en totes cosas a la sua vida necessarias sie proveida: apres lo dis Any empero de plor los fruyts de aquells bens faça seus, fins a tant que ella en lo dot, e sponsalici seus sie integrament satisfet: exceptadas empero las Mullers a las quals lurs Marits [...] altres [...] rendas annuals puxan proveir, per seguretat de lur dot, o sponsalici seran assignats. [...] y los fruytseus faça de aquells [...] Ajustant que la Muller en lo primer cas, ço es a saber quant tots los bens del Marit seu posseir sie vista, inventari començar, dins un mes apres que la mort de son Marit sabra comptador, e ditns altre seguent complir, de tot en tot sie tinguda, en altra manera, de la provisio del Any de plor, e del profit de fer los fruyts seus fretur ipsofacto: Perço empero no entenem los estrets a fer inventari de fer aquell en ninguna manera deslliurats».

poder gaudir de l'any de plor, la viuda haurà de presentar inventari dels béns del marit. Igualment aquesta constitució representarà l'origen de la *tenuta*, institució peculiar del dret familiar català que atribuïa a la viuda i als seus hereus posseir i administrar l'usdefruit dels béns del marit. La viuda podia mantenir i aportar aquests drets i els seus fruits a les segones núpcies.

Al segle xv, diverses lleis faran referència a l'opció dotal de les dones, les quals apareixeran com a creditors preferents⁶³ en una constitució d'Alfons el Magnànim, i més tard, en cas de la confiscació dels béns del marit,⁶⁴ amb el dret a posseir els béns i ser alimentades d'aquests. En el cas de venda, la dona té ordre de prioritat i preferència per causa del seu dot i escriu.⁶⁵ Aquesta opció dotal combinada amb la *tenuta* dona dret a la viuda a elegir els béns que cregui convenients per satisfer els seus drets dotals, que podia reclamar en qualsevol moment: si aquests no eren restituïts en la seva totalitat, podia continuar gaudint de la *tenuta*.⁶⁶

La millora més significativa en els estatus de la viuda es produeix a partir de l'any 1564, quan Felip I⁶⁷ li assigna la possessió civilíssima⁶⁸ dels béns del seu marit, que designa amb la paraula *tenuta* i declara al mateix temps el dret preferent dels fills de la primera esposa / primer llit a heretar el seu patrimoni.

La clàusula de l'usdefruit vidual, integrat entre les reserves de l'heretament, s'utilitza cada vegada amb més freqüència en els capítols matrimonials com a avanç a l'època moderna. Tal com el cap de casa, en retenir-se l'usdefruit i altres

63. Constitució 10a de les Cort de Barcelona 1432, Alfons IV, CYADC - 1704/2004, 1.7.11.7.

64. Constitució 9a de les primeres Corts de Barcelona 1481, Ferran II, CYADC - 1704/2004, 1.9.33.3.

65. BROCA (1918/1985), p. 363-365.

66. COMAS-VIA (2015), p. 35.

67. Constitució 32a de les Corts de Barcelona 1564, Felip I, CYADC - 1704/2004, 1.5.3.2. «Declarant la Constitutio del Rey en Pere Terç [...] Ab aquesta nostra Constitutio [...] ab consentiment, y aprobatio de la present Cort statuim, y ordenam, que la Muller mort son marit [...] sie vista posseir los bens de aquell [...] la possessio dels dits bens immediatament, y sens ministeri de persona alguna sie vista esser transferisa en favor de la dita dona. [...] per levar tot dubte que poria occorrer sobre la hipoteca, y tenuta dels bens del Marit, havent hi Fills del primer Matrimoni, y sobrevivint segona Muller, o Fills de aquella [...] estatuim, y ordenam, que en tal cas, los Fills que sien hereus de la primera Muller, hajan de ser preferits, quant als Privilegis, y benefici de dita Constitutio, a la segona Muller, o Fills y hereus de aquella, fins sien integrament satisfets de la dot, y sponsalici de lur Mare».

68. Possessió que s'adquireix, per ministeri de la llei, sense necessitat d'aprehensió material dels béns hereditaris. Sobre les qüestions de la viduïtat, vegeu SERRANO (2001), p. 265-266.

reserves per a conservar el domini dels seus béns i per a assegurar-se una posició jurídica sòlida, anomenant-se «senyor, major, poderós i usufructuari», la seva muller «senyora, majora, poderosa i usufructuària» tindrà la plenitud de l'usdefruit sobre tots els béns i la consideració de propietària temporal dels mateixos. D'aquesta manera, pot amb ells contractar i redimir censos, etc. En el cas que l'hereu sigui un estrany, la viuda usufructuària té l'usdefruit complet sobre els esmentats béns.⁶⁹ Veiem que amb la constitució «Hac nostra» («Ab aquesta constitució») s'havia desplaçat el centre de gravetat de la situació jurídica de l'esposa. L'usdefruit vidual de l'Usatge *Viuda* ha quedat substituït per l'any de plor i la *tenuta*: els drets dotals de la viuda, amb les seves diverses garanties, li podia procurar una situació social favorable (Puig i Salellas, 1996: 125) com a real substitut del cap de casa.

LA SUCCESSION AL ROL DE CAP DE CASA

La successió al rol de cap de casa, en els diversos sistemes familiars i matrimonials, es podia fer en dos moments diferents: o al moment, per raó del casament de l'hereu únic en els sistemes dotals de la successió inigualitària, o bé al moment de la mort dels pares, en els sistemes de successió igualitària. Eren dues decisions radicalment oposades en el seu objectiu i en els seus resultats. A Catalunya, on el sistema dotal va ser majoritari o general com en altres sistemes de cases, la transmissió dels béns i la successió als diversos rols familiars es feia amb la institució de l'hereu, encara que aquesta successió fos de fet retardada fins a la mort dels pares.

El mecanisme principal de la successió era a través de contracte, als capítols matrimonials, al moment del casament de l'hereu: era una *successió pactada* i reglava el futur de la part essencial del patrimoni. Podem considerar que el mecanisme era eficaç contra la fragmentació del patrimoni, emperò no garantia el mateix estatus social per a tots els membres de la família. En els mateixos capítols podem trobar dos actes de successió: l'heretament pròpiament dit, que és la primera clàusula dels capítols, i la promesa d'heretar *virtual* en el penúltim ítem dels capítols. Aquests últims, uns «heretaments virtuals», expressen el desig dels nous esposos de deixar prevista la successió d'aquesta tercera generació per

69. MASPONS (1956), p. 133-135.

evitar complicacions de la possible falta de testaments en el futur. Aquest ítem d'heretar pot deixar decidides les prelacions que la nova parella vol que actuïn en el futur, tan si és una prelació de nupcialitat com de gènere o de primogenitura. L'evolució d'aquestes prelacions és una mostra interessant dels canvis i processos en el sistema familiar i successori (Mikes; Montagut, 2016: 43-44).

La *successió testada* es realitzava amb la documentació escrita de les darreres voluntats dels causants pel que fa a la disposició dels seus béns i drets per després de la seva mort. Els testaments alt medievals –un tipus d'aquests documents– es redactaven seguint el formalisme d'acord amb les lleis godes, i fins al començament del segle XIII en aquests escrits no era freqüent la institució de l'hereu. Les primeres institucions d'hereu explícites en els testaments a Catalunya daten de la primera dècada del segle XIII, encara que el concepte ha estat anterior al nom (To, 1997: 17 i sq).

Per testament, els pares llegaven generalment allò que quedava després de la constitució de l'hereu, del pagament dels diversos deutes acumulats durant tota la vida i de les lligüimes dels fills no hereus (Serrano, 2001: 240).

La tercera forma de successió, la *ab intestato* a l'època medieval es vinculava amb els drets dels senyors en el cas que els seus vassalls i pagesos es morissin sense haver fet testament. Per això, alguns *Usatges* hi feien referència com a mals usos (núm. 117: *Rusticus vero*, núm. 110: *Similiter de rebus*, núm. 138: *De intestatis*) com la *intestia*, on es referien al dret de gratificació que tenia el senyor per adjudicar l'heretat a un dels fills del vassall mort.

Per a contemplar les possibilitats i els requisits a la successió al rol de cap de casa, és a dir, de la continuació de la casa o llinatge, podem considerar diversos aspectes: l'enfortiment de l'autoritat paterna, i després, cada vegada més, la legislació per a aconseguir la troncalitat: que tots els béns vagin a l'hereu o al seu substitut o bé tornin al tronc d'on havien pervingut.

Algunes pragmàtiques i constitucions de Jaume I⁷⁰ i de Ferran I⁷¹ donen més força jurídica a la figura del cap de casa: condicionen la successió dels fills o filles al fet de tenir el consentiment dels pares per a casar-se –i també per a entrar en religió.

70. Constitució de les Corts de Valencia, 1219, Jaume I, CYADC - 1704/2004, 1.5.1.2.; pragmàtica de 1244, CYADC - 1704/2004, 2.9.3.1.

71. Constitució 35a de les Corts de Barcelona, 1413, Ferran I, CYADC - 1704/2004, 1.5.1.3.

Des de mitjan segle XIII tenim documents legislatius que reforcen la successió troncal. Ressaltarem tres constitucions del llibre VI del primer volum de les *Constitucions i altres drets de Catalunya* sobre la successió dels impúbbers. Les tres formen una sèrie de documents que, encara que siguin d'èpoques ben diferents, ens deixaran testimoniar l'evolució de la voluntat de les Corts, representants de la societat estamental catalana.

En el primer document⁷², de Jaume I de l'any 1260, s'estableixen les primeres al·lusions als criteris de la troncalitat. Referent a una constitució anterior,⁷³ en els casos de successió dels impúbbers, tot reconeixent el dret de retorn dels béns ascendents al tronc paternal, defensa la mare –i el tronc maternal– i exposa, com a novetat, que els béns adquirits han de passar a la mare i al tronc maternal. Aquests retorn, en el cas dels dos tipus de béns –ascendents i adquirits–, només s'estipula fins al quart grau de parentiu. També reforça la defensa de la muller en el cas de la donació per noces i de l'escreix, dues donacions provinents del seu marit que ella, en cas de successió d'impúbbers, no pot perdre. Igualment se li han de reconèixer aquestes dues donacions si figuren en els pactes nupcials i també ha de ser observada la substitució pupil·lar establerta en favor de la mare en el testament del marit. En el sentit del principi de *paterna paternis materna maternis* es resolen les discòrdies establint equitat entre el tronc paternal i maternal.

El següent document, cent anys més tard,⁷⁴ durant el regnat de Pere el Cerimoniós, fonamenta la troncalitat completa, en ampliar l'àmbit de la successió

72. Constitució de les Corts de Tarragona, 1260, Jaume I, CYADC - 1704/2004, 1.6.2.1. «Com al offici Rey al [...] mas volem, e manam, que la Mare succeesca al Fill en aquests bens que lo Pare de ell per artifici, o negociatio, o per qualque altre titol aura adquirits, var basta als parents del Deffunct, que hajan los bens del llinatge dells son pervinguts [...] E si defalliran parents entro al quart gra, a la Mare dels Fill, o Fill del Deffunct retornen tots los bens del Deffunct. Item declaram [...] que en donatio per noces, o per screix [...] la Mare no ho perda, ne en alguna cosa sie defraudada, en tant quant per raho de pacte apposat per lo Marit la Mare deu guanyar, o encara obtenir, o si lo Marit en son testament haura manat, que lo Fill, o Filla dins edat legitima sens infants morint, los bens seus a la Muller tornen. Deym encara, e Statuim, que totas cosas segons la voluntat de aquell Testador, o pacte aposat dejan esser observadas. E aquestas cosas que ditas son en la Constitutio de sus dita de Marits, axi mateix en las Mullers per tot volem esser observadas [...]».

73. De la qual no tenim altra notícia. La nova constitució corregeix i millora les «interpretacions 'praves» que s'havien fet de la constitució desconeguda. Vegeu BROCA (1918/1985), p. 366.

74. Constitució 1a de les Corts de Monsó, 1363, Pere III, CYADC - 1704/2004, 1.6.2.2. «Los impubers morints ab intestat, los bens que aquells del Pare, o del Avi, o de altres de linea Paternal, per qualsevol causa, ocasió, o titol guanyats, seran pervinguts, no a la Mare, o als qui seran de

TÜNDE MIKES

a tots els béns que s'hereten per troncalitat, tant els ascendents com els adquirits. Promulga que si els impúbbers moren sense haver fet testament, els béns que haguessin heretat del pare tornin al tronc paternal, només reservant a la mare la part de la llegítima. Això mateix reclama per als béns que s'originen al tronc maternal, seguint, tal vegada, en aquest punt, una tendència iniciada en la constitució de Jaume I de l'any 1260 quan diu: «[...] E aquestes cosas que ditas són en la Constitutio de sus dita de Marits, axi mateix en las Mullers per tot volem esser observadas [...]».

L'any 1585, un dels moments més àlgids de la legislació pactada a Catalunya, les Corts⁷⁵ estableixen, tot ampliant la constitució anterior feta per Pere III, que els béns heretats de la mare han d'anar als parents de la mare, i el pare només podrà disposar d'aquests béns per substitució pupillar entre *aquests* parents de la línia maternal, fins al quart grau.

Durant el segle XVI diverses disposicions de les constitucions de les Corts celebrades fan referència a la *successió per fideïcomís*. Aquesta institució tenia com a objectiu principal preservar i perpetuar el patrimoni contra algunes adversitats que podien presentar-se en el si de la mateixa família. En les successions per fideïcomís, la freqüència de la qual és molt elevada a Catalunya, tres constitucions del segle actuen a favor d'evitar possibles fraus entre l'hereu fiduciari i l'hereu definitiu o fideïcomissari. La primera⁷⁶ obliga l'hereu gravat a fer

part de la Mare [...] mas als dits Pares, e altres de aquella part pus proïsmes fins al quart grau (servat entre aquells ordre de dret Roma) pervingan, sola legitima reservada a aquella Mare, o als ascendents altres de la linea Maternal [...] i aço mateix sie observat en los bens, que a aquells impubers de la Mare, o de la linea Maternal seran pervinguts [...]».

75. Constitució 95a de les Corts de Monsó, 1585, Felip I, CYADC - 1704/2004, 1.6.2.3. «Per quant apa gran iniquitat, que tenint una persona Germans, o Germanes, o altres parents de part de Mare fins en quart grau segons ordre de dret Roma, y havent apres adquirits qualsevol bens per successió de Mare, que apres, morint la tal persona ans de venir a pubertat, ab substitutio pupillar feta per lo Pare, los bens, y heretat de la Mare, per substitutio pupillar aguessen de anar a altres Fills, o parents del mateix Pare y no de la Mare, o altres parents de part de la dita Mare; perço statuim, y ordenam ab approbatio de la present Cort, que en dit cas, los bens de la mare hajan de tornar als Germans, o Germanas, o altres parents fins a quart grau, com esta dit de part de Mare sin tindra, y que entre ells lo Pare puga disposar per dita substitutio pupilar, y no en otras personas, declarant, y apliant la constitutio feta per lo Rey en Pere Terç, en las Corts de Montso Capítol 1, començant Los impubers».

76. Constitució 55a de les Corts de Monsó, 1547, Felip príncep i lloctinent, CYADC - 1704/2004, 1.6.8.1. «Per levar tot dubte, si lo hereu gravat [...] statuim, y ordenam, que en lo dit Principat, e Comtats sie obsrvar, que lo dit hereu haja, e sie tingut en la acceptatio de la heretat

inventari, la segona⁷⁷ prescriu que els inventaris estiguin revisats per un notari. El caràcter sever d'aquesta prevenció arribava fins al punt⁷⁸ d'amençar fins i tot els hereus gravats de primer grau amb la pèrdua de la seva herència si l'inventari no es preparava en el temps establert. Tot amb tot, aquí observem, no només la protecció del fideïcomissari i de l'hereu gravat que tindrà una quarta part de l'herència, la quarta trebellianica i la quarta falcídia, sinó també la tecnificació del dret com a disciplina.

CONCLUSIONS. ELS MOMENTS LEGISLATIUS MÉS IMPORTANTS EN EL DRET FAMILIAR I SUCCESSORI

Resseguint el procés històric dels aspectes més rellevants de la legislació medieval i moderna en temes del dret familiar i successori, podem constatar diversos fets. En aquests gairebé set-cents anys d'història podem observar moments destacats, quan el naixement i la creació del dret va conèixer una efervescència especial.

Així, va ser als segles XI i XII quan els *Usatges de Barcelona* modifiquen alguns principis del dret visigot i testifiquen els primers canvis feudals, tots els quals representen la transformació d'un dret consuetudinari oral o poques vegades escrit a costums escrits i redactats.

Al segle XIII, sota el regnat de Jaume I, tant amb la legislació unilateral com amb la nova forma pactada de la creació del dret, s'enforteix el paper del cap de casa i es fonamenten les primeres referències legislatives a la troncalitat en les substitucions pupil·lars.

En els segles posteriors una bona part de la legislació civil s'ocupa de qüestions referents als exclosos del sistema troncal: el dot de les núvies, la llegítima dels cabalers, els drets viduals, les obligacions dels hereus gravats... El regnat de Pere el Cerimoniós és un altre moment clau: les constitucions sobre la irrevoc-

[...] fer inventari de tots, y sengles ens de dita heretat, cridant, y citant specialment a Fideicomissari [...] e si lo dit hereu gravat no observara la sobrescrita forma, que de ací avant no puga detraure quarta Trebellianica [...].»

77. Constitució de les segones Corts de Monsó, 1553, Felip príncep i lloctinent, CYADC - 1704/2004, 1.6.8.2.

78. Constitució 28a les Corts de Monsó, 1599, Felip II, CYADC - 1704/2004, 1.6.8.3.

cabilitat de l'heretament i la donació per noces, els drets de les viudes, són les qüestions més rellevants que estan al centre d'aquest procés històric. La llegítima i els testaments enforceixen i puntualitzen el dret successori, moltes vegades d'acord amb els principis del *ius commune* o modificant aquests: creixerà la importància donada a la institució de l'hereu i es delimitarà el dret de la viuda.

L'època més fructífera de la legislació familiar seran els segles xv i xvi,⁷⁹ quan la societat demana una millor i més gran seguretat jurídica: les primeres compilacions impreses, com ara la constitució 40a de les Corts de 1599, que estableix definitivament per segles l'ordre de prevalença de les fonts de dret aplicables, obren en la mateixa direcció.

El dret familiar i successori queda profundament articulats: defensa les cases i els seus patrimonis delimitant l'espai organitzatiu del cap de casa. Defensa la troncalitat, però no sols de la casa paterna, també de la materna. Afavoreix l'exclusió donant preferència als fills del primer matrimoni. A finals del segle, les constitucions de les Corts de 1585 representen la cristallització del sistema: el triomf de la lògica de l'acumulació ens mans de l'hereu futur cap de casa, que serà l'única persona que podrà decidir pagar la llegítima en diners o en immobles. Igualment reflecteixen l'èxit del principi de la troncalitat quan en el cas de les substitucions pupil·lars la successió de l'impúber representa la troncalitat completa: els béns de la línia paterna tornen a aquest tronc i els de la mare al seu llinatge respectiu.

El segle xvii portarà poques novetats en la legislació civil catalana. No tenint convocatòries de Corts o tenint-ne poques, seran els jurisconsults i l'activitat notarial que ocuparan el seu lloc –igual que al segle xviii, quan el Decret de la Nova Planta elimina tota possibilitat de creació del dret.

79. FARGAS PEÑARROCHA (2001), p. 93-100.

BIBLIOGRAFIA

- AUGUSTINS, Georges (1989). *Comment se perpétuer? Devenir des lignées et destins des patrimoines dans les paysanneries européennes*. Société d'ethnologie (Nanterre), núm. 11.
- BARRERA GONZÁLEZ, Andrés (1990). *Casa, herencia y familia en la Cataluña rural. Lógica de la razón doméstica*. Madrid: Alianza Editorial.
- BASTARDAS, Joan (1984). *Usatges de Barcelona. El Codi a mitjan segle XII*. Barcelona: Fundació Noguera.
- BOSCH, Andreu (1628) [1974, edició facsímil]. *Summari, index o Epitome dels admirables y nobilissims titols de honor de Cathalunya, Rossello y Cerdanya y de les gracies, privilegis, prerrogatiues, preheminiencies, llibertats e immunitats gosan segons les propies y naturals lleys...* Perpinyà: Pere Lacavalleria; Barcelona-Sueca: Edicions Curial, p. 413-414.
- BOSCH, Mònica; GIFRE, Pere (1998). «Els llibres mestres dels arxius patrimonials. Una font per a l'estudi de les estratègies patrimonials». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 12, p. 155-182.
- BOSOM I ISERN, Sebastià; GALCERAN I VIGUÉ, Salvador (1983). *Catàleg de protocols de Puigcerdà*. Barcelona: Fundació Noguera - Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya.
- BRINGUÉ I PORTELLA, Josep M.; MIKES, Tünde, i SANLLEHI I SABÍ, M. Àngels (2011). «Evolució històrica». A: *La casa al Pirineu*. Figueres: Brau Edicions, p. 13-41.
- BROCÀ, Guillem M. (1918) [1985²]. *Historia del derecho de Cataluña, especialmente del civil, y exposición de las instituciones del derecho civil del mismo territorio, en relación con el Código Civil de España y la jurisprudencia*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia.
- BROCÀ, Guillem M.; AMELL, Juan (1880). *Instituciones del derecho civil catalán vigente...* Barcelona, Imprenta Barcelonesa.
- CAMPS Y ARBÒIX, Joaquín de (1958). *Historia del derecho catalán moderno*. Barcelona: Bosch.
- CAPDEFERRO, Josep (2012). *Ciència i experiència. El jurista Fontanella (1575-1649) i les seves cartes*. Barcelona: Fundació Noguera.
- CAPDEFERRO, Josep; SERRA, Eva (2014). *La defensa de les constitucions de Catalunya. El Tribunal de Contrafaccions (1702-1713)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia.

- CLAVERO, Bartolomé (1989²). *Mayorazgo: propiedad feudal en Castilla 1369-1836*. Madrid: Siglo XIX, p. 211-287.
- COMAS-VIA, Mireia (2015). *Entre la solitud i la llibertat. Viudes barcelonines a finals de l'edat mitjana*. IRCUM Medieval Culture, 4 - Universitat de Barcelona, Roma: Viella, 2015.
- CONGOST COLOMER, Rosa (1992). *Notes de societat: la Selva, 1768-1862*. Santa Coloma de Farners: Consell Comarcal de La Selva, Centre d'Estudis Selvatans.
- (1998). «El pairalisme. Reflexions sobre una paraula, un concepte i dues conjuntures». *Estudis d'Història Agrària*, núm. 12, p. 7-16.
- DEROUE, Bernard (1997). «Dot et héritage: les enjeux de la chronologie de la transmission». A: GOY, Joseph; TITS-DIEUAIDE, Marie-Jeanne, i BURGUIÈRE, André (ed.). *L'histoire grande ouverte: hommages à Emmanuel Le Roy Ladurie*. París: Fayard, p. 284-292.
- DONAT PÉREZ, Lúdia; MARCÓ MASFERRER, Xavier, i ORTÍ GOST, Père (2010). «Els contractes matrimonials a la Catalunya medieval». A: *Els capítols matrimonials, una font per a la història social*. Girona: Biblioteca d'Història Rural, col·lecció Fonts, 6; CCCG Edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, i Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona, p. 19-46.
- EGEA FERNÁNDEZ, Joan. «Els heretaments a Catalunya». A: *Temes de dret civil català*. Quaderns de Ciències Socials núm. 6, p. 119-135. Barcelona: Diputació de Barcelona, Institut de Ciències Socials,
- (1994). «Els heretaments». A: *El nou dret successori a Catalunya*. Setenes jornades de dret català de Tossa. Barcelona.
- El Libro de los Juicios (Liber Iudiciorum)* (2015). Madrid: Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado.
- FARGAS PEÑARROCHA, M. Adela (2001). «Legislación familiar-patrimonial y ordenación del poder institucional en la Cataluña del siglo XVI». *Cuadernos de Historia Moderna*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, Departamento de Historia Moderna, Servicio de Publicaciones, p. 89-114.
- FAUS I CONDOMINES, Josep (1907) [2002²]. «Els capítols matrimonials a la comarca de Guissona». A: *Centenari naixement de l'il·lustre notari Ramon Faus Esteve: 1902-2002*. Guissona: p. 61-178.
- FERRER ALÒS, Llorenç (1998). «Sistema hereditario y reproducción social en Cataluña». A: *Nécessités économiques et pratiques juridiques: problèmes de la*

- transmission des exploitations agricoles (XVIIIe -XXe siècles)*. Roma: Mélanges de l'École Française de Rome-Italie et Méditerranée, p. 53-57.
- (2007). «Systèmes successoraux et transmission héréditaires dans l'Espagne du XVIIIe siècle». *Histoire et sociétés rurales*, núm. 27, p. 37-70.
- (2010). «Les clàusules dels capítols matrimonials». A: *Els capítols matrimonials, una font per a la història social*. Girona: Biblioteca d'Història Rural, col·lecció Fonts, 6; CCCG Edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, i Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona, p. 71-88.
- FERRO, Víctor (1987). *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*. Vic: Eumo.
- FONT I RIUS, Josep M. (1969). «Pactos comunitarios en el régimen económico-familiar de la Catalunya medieval». *Revista Portuguesa de Historia*, núm. XII, p. 77-94.
- (1999). «La recepció del dret comú a la península Ibèrica». A: MONTAGUT, Tomàs de: *Història del pensament jurídic*, Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, p. 95-106.
- FONTANELLA, Joannes Petrus (1612/1719). *De pactis nuptialibus sive de capitulis matrimonialibus tractatus*. Vol. 1. Ginebra: Cramer, Perachon & socii.
- (1622/1719). *De pactis nuptialibus sive de capitulis matrimonialibus tractatus*. Vol. 2. Ginebra: Cramer, Perachon & socii.
- GIFRE, Pere (2010). El procés final d'implantació dels capítols matrimonials (finals de segle XVI-començament de segle XVII). A: *Els capítols matrimonials, una font per a la història social*, Girona: Biblioteca d'Història Rural, col·lecció Fonts, 6; CCCG Edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, i Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona, p. 55-69.
- GIFRE, Pere; MATAS, Josep, i SOLER, Santi (2002). *Els arxius patrimonials*. Girona: Biblioteca d'Història Rural, col·lecció Fonts, 2; CCCG Edicions, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, i Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona.
- GROSSI, Paolo (2007). *Europa y el derecho*. Barcelona: Crítica.
- HESPANHA, Antonio Manuel (2002). *Cultura jurídica europea. Síntesis de un milenio*. Madrid: Tecnos.
- IGLESIAS, Juan (1952). *En torno al fideicomiso familiar catalán*. Barcelona: Ariel.
- (1958). *Derecho romano. Instituciones de derecho privado*. Barcelona: Ariel.

- LALINDE ABADÍA, Jesús (1963). «Los pactos matrimoniales catalanes». *Anuario de historia del derecho*, núm. 33, p. 133-266.
- LAMAISSON, Pierre (1987). «La notion de la maison. Entretien avec Claude Lévi-Strauss». *Terrain*, núm. 9, p. 34-39.
- MASPONS I ANGLASELL, Francesc (1916). *Tractat dels pactes nupcials o capitols matrimonials, que escrigué Joan Pere Fontanella*. Barcelona: Editorial Ibérica.
- (1935). *La llei de la família catalana*. Barcelona: Barcino.
- (1956). *Derecho catalán familiar según los autores clásicos y las sentencias del antiguo Tribunal Supremo de Cataluña*. Barcelona: Bosch editor.
- MIKES, Tünde. 2003. «Comunitats i 'cases' a la vall de Ribes en els segles XVII-XVIII». *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, núm. 23.1, p. 567-578.
- (2009). «Una societat de muntanya a l'època moderna: poblament, població i la seva reproducció (el cas de la Vall de Ribes al segle XVII)». A: BARRAQUÉ, Jean-Pierre; SÉNAC, Philippe (ed.). *Habitats et peuplement dans les Pyrénées au Moyen Âge et à l'époque moderne*, p. 291-309. CNRS - Université de Toulouse-Le Mirail, col·lecció Méridiennes.
- MIKES, Tünde; MONTAGUT, Tomàs de (2016). «The Catalan *Sagrada Família*: Law and Family in Medieval and Modern Catalonia». A: DI RENZO VILLATA, M. G. (ed.) *Family Law and Society in Europe from medieval to contemporary age*. Springer Verlag, Studies in the History of Law and Justice 5, p. 21-49.
- MONTAGUT, Tomàs de (1996). *Història del dret espanyol*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.
- MUNDÓ, Anscari M. (1992). «El Liber Iudiciorum a Catalunya». A: *Documents jurídics de la història de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, p. 13-22.
- PÉREZ COLLADOS, José María (2005). «El derecho catalán de sucesiones en vísperas de la codificación». *Anuario de historia del derecho español*, núm. 75, p. 331-367.
- (2006). «El derecho patrimonial catalán en vísperas de la codificación». *Anuario de historia del derecho español*, núm. 76, p. 249-284.
- PÉREZ MARTÍN, Antonio (1999). «El ius commune: artificio de juristas». A: MONTAGUT, Tomàs de. *Història del pensament jurídic*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, p. 69-93.

- PUIG FERRIOL, Lluís (1984). «Los capítulos matrimoniales». A: *Temes de dret civil català*. Barcelona: Diputació de Barcelona, Institut de Ciències Socials, Quaderns de Ciències Socials, núm. 6, p. 77-101.
- PUIG I SALELLAS, Josep Maria (1996). *De remences a rendistes: els Salellas (1322-1935)*. Barcelona: Fundació Noguera, Estudis, 9.
- ROCA SASTRE, Ramon Maria (1934). «L'heretament fiduciari al Pallars Sobirà». A: *Conferències sobre varietats comarcals del dret civil català*. Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Catalunya, p. 101-160.
- SERRANO DAURA, Josep (2001). «Història del dret privat català». A: MONTAGUT ESTRAGUÉS, Tomàs (coord.) *Història del dret català*. Barcelona: Edicions de la Universitat Oberta de Catalunya, p. 183-323.
- SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago (1978). *Història de la producció del dret català fins al Decret de Nova Planta*. Girona: Universitat Autònoma de Barcelona - Col·legi Universitari de Girona.
- TERRADAS SABORIT, Ignasi (1980). «Els orígens de la institució d'hereu a Catalunya: vers una interpretació contextual». A: *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia*, núm. 20, p. 66-97.
- (2001). La casa mítica i la casa jurídica: reflexions sobre un contrast entre el país Basc i Catalunya». A: FERRER I MALLOL, Teresa; MITGÉ I VIVES, Josefina, i RIU I RIU, Manuel (ed.). *El mas català durant l'edat mitjana i la moderna (segles IX-XVIII) Aspectes arqueològics, històrics, geogràfics, arquitectònics i antropològics*. Barcelona: CSIC, Institució Milà i Fontanals, p. 49-64.
- TO FIGUERAS, Lluís (1993). «Señorío y familia: los orígenes del 'hereu' catalán (siglos X-XII)». *Studia Historica - Historia medieval*. Vol. XI, p. 57-79.
- (1996). «Anthroponymie et pratiques successorales (à propos de la Catalogne, x^e-xiie siècle)». A: *Lanthroponymie document de l'histoire sociale des mondes méditerranéens médiévaux*. Roma : École Française de Rome, p. 421 - 433.
- (1997). *Família i hereu a la Catalunya nord-oriental (segles X-XII)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1998). «Droit et succession dans la noblesse féodale à propos des Usages de Barcelone (xie-xiie siècle)». A: BEAUCAMP, Joëlle, i DAGRAN, Gilbert (ed.). *La transmission du patrimoine. Byzance et l'aire méditerranée*, p. 247-269. París: De Boccard.
- TOMÁS Y VALIENTE, Francisco (1979). *Manual de Historia del Derecho español*. Madrid: Tecnos, p. 571-591.

- VALLET DE GOYTISOLO, Juan Berchmans (1989). *Reflexiones sobre Cataluña. (Religación, interacción y dialéctica en su historia y en su derecho)*. Barcelona: Fundación Caja Barcelona.
- VIAL-DUMAS, Manuel (2011-2014). «La revolución de la herencia en la antigüedad tardía». *Ius Fugit* núm. 17, p. 313-331.
- (2015). «Notas sobre el matrimonio en el oriente y occidente cristiano durante la antigüedad tardía y el alto medioevo». *Ius Fugit* núm. 18, p. 141-165.